

**Розмежування помилки та обману як підстави недійсності правочину:
окремі питання значення свободи волі**

Савченко В. О.¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.01.2024	Право	347.132.6

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11634205>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. *Вступ.* У статті досліджуються підстави розмежування помилки та обману як підстави недійсності правочину в контексті окремих питань значення свободи волі. Наведені підстави недійсності правочину можна поділити за ознакою наявності та відсутності умислу, що впливає на їх зв'язок зі свободою волі.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Наявність вад волі порушує саму ідею договору та принципу добровільності, деформуючи свободу волі сторін. Коли правовідносини виникають через вплив на свободу волі сторін (примус, обман), або якщо учасник правовідносин не усвідомлює зміст своїх зобов'язань (стан алкогольного чи наркотичного сп'яніння, психічні розлади), або його воля заздалегідь спрямована на порушення зобов'язань (удавані та фіктивні правочини), виникають підстави для визнання правочину недійсним. Наведені підстави недійсності правочину зазвичай поділяють за ознакою наявності та відсутності умислу, що впливає на їх зв'язок зі свободою волі. Помилка передбачає обов'язкову відсутність умислу, що є основним критерієм її відмежування від введення в оману. Проте умисел не є єдиним критерієм розмежування помилки та введення в оману.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що розмежування помилки та обману як підстави недійсності правочину слід проводити за трьома основними критеріями: 1) наявність зовнішнього впливу на свободу волі (помилка відбувається без зовнішнього впливу на учасника правовідносин, а введення в оману передбачає такий вплив); 2) моменту усвідомлення дефекту волі (у момент вчинення помилки особа не знає про неї, а введення в оману характеризується усвідомленням цього особою, яка впливає на волю іншої особи); 3) наявність умислу (помилка відбувається без умислу та її усвідомлення, а введення в оману потребує їх наявності для маніпулятивного впливу, який відбувається навмисно).

Ключові слова: правочини, зобов'язання, договір, договірні зобов'язання, зустрічні інтереси, зустрічні обов'язки, вади волі, дефекти волі, помилка, омана.

¹ кандидат юридичних наук, доцент; доцент кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харків, Україна; Науковий співробітник Оксфордського університету, Оксфорд, Велика Британія; учасник проекту Еразмус + Жан Моне «Створення бізнесу: Європейські тенденції та приклади» (Business Creation: European Tendency and Examples/BCETE), ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7104-3559>

Distinguishing between mistake and deceit as grounds for invalidity of transaction: some issues of the value of freedom of will

Abstract. *Introduction.* The paper examines the grounds for distinguishing between mistake and deception as grounds for a transaction's invalidity of specific issues of the meaning of free will. These grounds can be divided according to the presence and absence of intent, which affects their relationship with free will.

Summary. The existence of defects of will violates the very idea of a contract and the principle of discretion, deforming the parties' free will. When legal relations arise due to influence on the parties' free will (coercion, misleading), or if a party to legal relations is not aware of the content of its obligations (state of alcohol or drug intoxication, mental disorders), or its will is aimed at breaching obligations in advance (sham and fictitious transactions), grounds for invalidation of the transaction arise. These grounds for invalidation are usually divided by the presence or absence of intent, which affects their relationship to free will. Mistakes require the mandatory absence of intent, the main criterion for distinguishing it from misrepresentation. However, intent is not the only criterion distinguishing between mistake and deception.

Conclusions. The study allows us to conclude that the distinction between mistake and deception as a ground for invalidity of a transaction should be according to three main criteria: 1) the presence of external influence on free will (a mistake occurs without external influence on a party to legal relations, and deception implies such influence); 2) the moment of awareness of a defect of will (at the time of making a mistake, a person is not aware of it, and deception is characterised by awareness of it by a person who influences the will of another person); 3) the presence of intent (a mistake occurs without intent and awareness of it, and deception requires their presence for manipulative influence, which is intentional).

Keywords: obligations, contracts, contractual obligations, countervailing interests, countervailing obligations, will defects, mistakes, deceit.

Вступ

Правочин є втіленням свободи волі учасника правовідносин, та потребує узгодження внутрішньої та зовнішньої волі, що відповідає змісту принципів цивільного та договірної права. Коли воля зазнає дефекту через внутрішній або зовнішній вплив, виникають підстави для оспорювання правочинів. Кожна підстава визнання правочину недійсним має свої специфічні характеристики, що вимагає окремого дослідження їх взаємозв'язку зі свободою волі, але в даній науковій статті увага буде зосереджена на помилці і введенні в обману, а також критеріях їх розмежування. Наукова доктрина усталено визнає наявність умислу єдиною підставою для кваліфікації наявності помилки та обману, але слід припустити, що аналіз цих двох підстав визнання правочину недійсним дозволить розширити критерії їх розмежування.

Постановка завдання дослідження. Наукова доктрина містить значну кількість досліджень вад волі, але основним критерієм розмежування помилки та обману як підстави недійсності правочину визнається лише наявність умислу. Проте можна припустити, що існують і інші критерії розмежування помилки та обману, що зумовлює необхідність їх виявлення.

Мета дослідження. Визначити підстави розмежування помилки та обману як підстави недійсності правочину в контексті окремих питань значення свободи волі.

Стан наукової дослідженості теми. Правова проблематика вад та дефектів волі детально висвітлена у національній та іноземній правовій доктрині, зокрема, у працях Р. Алексій (Правочини з вадами волі: проблеми теорії та практики: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03), А. Бахаєвої (Окремі елементи вад волі та волевиявлення під час укладання правочинів), С. Б. Булеци, В.В. Заборовський, Л.Д.

Нечипорук та А.В. Тегзи (Визнання договору недійсним як спосіб захисту цивільних прав та інтересів), О. Л. Зайцева (Правочини з вадами волі), Х. Кьотца (Європейське договірне право), О. Самбір (Помилка, що має істотне значення як підстава для визнання правочину недійсним), К. В. Скиданова (Воля і волевиявлення в правочині: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03), А. Шульги («Омана», «обман», «помилка» як взаємопов'язані юридичні поняття), О. Щербини (Феномен мовчання в юридичній аргументації) та ін. Проте окремих досліджень розмежування помилки та обману як підстави недійсності правочину в контексті окремих питань значення свободи волі проведено не було.

Результати

Укладання правочину є однією з підстав виникнення цивільних прав та обов'язків, які характеризуються специфічною рисою – необхідністю узгодження волі учасників правочинів. На противагу цьому, інші нормативно закріплені підстави виникнення цивільних прав та обов'язків ґрунтуються на односторонніх діях (або бездіяльності), а участь другої сторони має опосередковане значення, або така сторона взагалі відсутня. До підстав виникнення цивільних прав та обов'язків відносять наступні: 1) договори та інші правочини; 2) створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності (участь другої сторони відсутня); 3) завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі (участь другої сторони фактично не впливає); 4) інші юридичні факти [1, ч. 2 ст. 11]. Для кожної з наведених підстав, свобода волі має різне значення, але саме для дійсності правочинів свобода волі відіграє ключове значення.

Ступінь недійсності правочинів дозволяє поділяти їх на нікчемні та оспорювані, і саме останні найбільшою мірою пов'язані з тим, що національна доктрина називає вадами (дефектами) волі, а у Принципах міжнародних комерційних договорів закріплено, що помилка, обман та погроза, істотна нерівновага є підставами недійсності договору [2].

Правочини з вадами волі поділяються на два види: 1) без внутрішньої волі на укладення правочину; 2) із сформованою невірно внутрішньою волею [3, с. 365]. Наявність вад волі порушує саму ідею договору та принципу добровільності, деформуючи свободу волі сторін. Зазначене підтверджується визначенням вад волі як деформації волі учасника або учасників правочину внаслідок певних обставин, які заважають особі правильно сформулювати свою внутрішню волю, тобто власні наміри, цілі, бажання при вчиненні нею правочину [4, с. 24]. Воля особи, формуючись у глибинах психічної діяльності людини, може нею неадекватно виражатись, а може сприйматись не так, як це розуміла (або що вклдала в свої дії) особа, і в цьому разі постає питання про гармонізацію волі та волевиявлення, пріоритетність одного з понять [5, с. 37].

Коли правочин виникає через вплив на свободу волі сторін (примус, введення в оману), або якщо учасник правочинів не усвідомлює зміст своїх зобов'язань (стан алкогольного чи наркотичного сп'яніння, психічні розлади), або його воля заздалегідь спрямована на порушення зобов'язань (удавані та фіктивні правочини), виникають підстави для визнання правочину недійсним та настання цивільно-правової відповідальності.

Кожна підстава визнання правочину недійсним потребує окремого дослідження взаємозв'язку зі свободою волі, але нижче ми зосередимо увагу на помилці і введенні в обману, а також критеріях їх розмежування.

Наведені підстави недійсності правочину зазвичай поділяють за ознакою наявності та відсутності умислу, що впливає на їх зв'язок зі свободою волі. Помилка передбачає обов'язкову відсутність умислу, що є основним критерієм її відмежування від введення в оману.

Класичне розуміння помилки зводиться до того, що роблять або вважають неправильним, якщо щось робиться помилково, це робиться без наміру [6]. З цього можна вивести дві ключових характеристики помилки: 1) на момент вчинення помилки особа не усвідомлює цього; 2) особа має дізнатися про помилку згодом; 3) помилка не відповідає реальному наміру особи, яка її вчиняє.

На момент вчинення помилки особа не має усвідомлювати цього, адже якщо вона робить помилку навмисно, правочин можна буде кваліфікувати як фіктивний, удаваний, тощо. В цьому випадку учасник правовідносин може вчиняти правочин на умовах які не відповідають його змісту та суті, а воля сторін та їхні інтереси не є зустрічними через різну мету, інтерес та розуміння умов правочину.

Особа має дізнатися про помилку згодом, адже якщо обидві сторони повною мірою здійснили свої права та обов'язки, не знаючи про наявність помилки та не мають претензій одна до одної, то наявність помилки не вплинуло на їх волю.

Якщо помилка не відповідає наміру особи, яка її вчинила, то вона матиме суттєве значення. При укладанні правочину особа вкладала хибний сенс в його зміст, а значить, такий правочин не відображає її волю та інтерес. Проте така помилка має бути «*le motif principal et déterminant*», тобто мати принципове значення і особа не уклала б правочин, як би знала про неї.

Таким чином, не кожна помилка має правове значення та може бути підставою для оспорювання правочину. Основним питанням тут буде чи уклали б сторони правочини та виконали б його умови, якби знали про помилку. Якщо наявність помилки не впливає на бажання виконати правочин, вона не буде підставою для оспорювання. Наприклад, якщо роблячи замовлення в інтернет-магазині, клієнт помилково замовив два товари замість одного, але отримавши їх вирішив залишити обидва, така помилка не буде підставою для визнання правочину недійсним.

Відповідно до ст. 229 Цивільного кодексу України, якщо особа, яка вчинила правочин, помилилася щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин може бути визнаний судом недійсним [1, ст. 229]. Отже лише помилки щодо обставин, які мають істотне значення є підставою для оспорювання правочину. Перелік таких обставин є вичерпним та включає в себе наступні: 1) помилка щодо природи правочину; 2) прав та обов'язків сторін; 3) властивостей і якостей майна, які значно знижують його цінність або можливість використання за цільовим призначенням [1, ст. 229].

О. Самбір відносить помилку щодо мотивів правочину до помилок, щодо окремих обставин, які мають істотне значення для конкретного виду правочинів у випадках, установлених законом [7, с. 25]. Проте помилка щодо припущень, очікувань та мотивів, зазвичай, не є підставою для оспорювання правочину, адже помилка має доволі суб'єктивний характер, що могло б породжувати зловживання нею. Наприклад, людина могла б придбати картину, очікуючи, що вона буде її надихати, але потім розчарувалась в ній. Х. Кьотц зазначає, що укладання правочину не залежить від того, чи збіглися суб'єктивні наміри сторін: справжнього *consensus ad idem*, або «зустрічі думок» не потрібно [8]. Тобто сторони мають однаково розуміти мету та предмет договору, а їхні припущення, очікування та мотиви не мають правового значення. Навіть їхні зустрічні інтереси розуміються лише через зміст правочину, тобто враховуються інтереси, які прямо передбачені ним. Наприклад, при укладанні договору купівлі-продажу, інтерес сторін полягає у набутті права власності та отриманні оплати, а всі інші «внутрішні» («приховані») інтереси залишаються поза межами правового поля. Більше того, як зазначено у постанові Верховного суду України від 13.04.2016 р. у справі № 6-2953цс15, не має правового значення помилка щодо розрахунку одержання користі від вчиненого правочину, або помилка внаслідок власного недбальства, незнання закону чи неправильного його тлумачення однією зі сторін [9]. Також зміст цієї постанови дозволяє констатувати, що помилка не матиме правового значення, коли особа не

правильно виражає внутрішню волю. Наприклад, коли помилково укладають один вид договору замість іншого (наприклад, договір дарування, замість купівлі-продажу, або договір позики, замість договору оренди, тощо), це можна кваліфікувати як власне недбальство.

Правочини, вчинені внаслідок помилки належать до категорії правочинів, в яких внутрішня воля співпадає з волевиявленням та дійсно спрямована на досягнення мети правочину, але формування такої волі відбулося під впливом обставин, які спотворили справжню волю особи [10]. Помилка породжує дисонанс між внутрішньою та зовнішньою волею який носить специфічний характер. З одного боку, внутрішня та зовнішня форма свободи волі узгоджені між собою, але з іншого боку, сама внутрішня воля була сформована хибно. Аналогічна ситуація виникає і щодо правочинів вчинених під впливом омани, за тією відмінністю, що в останніх справжня воля особи спотворена через умисний зовнішній вплив іншої особи. Зазначене слід вважати одним з основних критеріїв для відмежування правочинів вчинених під впливом помилки та омани, від правочинів вчинених під впливом примусу (погрози), які передбачають неузгодженість внутрішньої та зовнішньої волі.

Помилка має правове значення лише у випадках, коли стосується істотних умов договору і сама по собі має істотне значення для учасника правовідносин. В якості прикладу слід навести Рішення Подільського районного суду міста Києва від 6 липня 2022 р. № 758/14853/18 про визнання договору дарування недійсним. Згідно зі змістом справи, Особа 3 уклала договір дарування квартири на користь Особи 2, а спадкоємець Особи 3 (позивач) вважав, що даний договір було укладено під впливом помилки щодо природи правочину, оскільки Особа 3 договір не читав та не знав, що це договір дарування усієї квартири, а також під впливом тяжкої обставини, враховуючи його хворобливий стан, і на вкрай не вигідних для нього умовах, оскільки йому було вже майже 90 років, він був інвалідом 1 групи, страждав на різні захворювання, дуже погано бачив, мав погану пам'ять та дуже поганий слух [11]. Суд відмовив у задоволенні позовних вимог через брак доказів наявності помилки та впливу тяжкої обставини, а сам договір дарування визнано таким, що укладено у відповідності до нормативних вимог. Зазначене підтверджує суб'єктивний характер помилки та неможливість оспорювання правочину через незнання закону, або не достатнє розуміння умов договору. В даному випадку застосовується презумпція вільного волевиявлення та судова практика виходить з того, що сторона укладає правочин свідомо, розуміючи його умови, права та обов'язки, що виникають, якщо інше не буде доведено.

В той же час не можна погодитись з припущеннями, що у певних випадках помилка автоматично призводить до нікчемності правочину. Окремі автори зазначають, що договір вважається нікчемним та не має юридичної сили коли одна сторона укладає його на помилкових умовах, а інша сторона знає про наявність помилки [12, с. 80]. Таке твердження потребує додаткових уточнень від авторів, адже правочини вчинені під впливом помилки визнаються оспорюваними, а ні нікчемними, а наявність помилки та її істотність необхідно довести у суді. Те, що інша сторона знає про помилку та користується цим, має значення лише у випадку, якщо вона сама ініціювала виникнення такої помилки, що дуже схоже на введення в оману. Проте, навіть у цьому випадку, правочин вважатиметься оспорюваним, адже підстави нікчемності правочину є вичерпними: 1) вади форми (ст.ст. 208 та 220 ЦК України); 2) брак цивільної дієздатності (ст.ст. 221, 223, 224 ЦК України); 3) порушення публічного порядку з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства (ст. 228 ЦК України).

Таким чином, помилка впливає на формування внутрішньої волі, що призводить до її відповідності волевиявленню.

Хоча помилка породжує дефект волі, вона не передбачає впливу на учасника правовідносин, що є її головною відмінністю від введення в оману. Х. Кьотц пропонує

розглядати обман як окремий випадок «причинної помилки», що актуально для загального права, в якому є спеціальна категорія помилок, викликаних спотворенням, і дозволяє розрізнити невинну або необережну оману та помилки, які зроблені з усвідомленням їх неправдивості [8]. Якщо Х. Кьотц пише про помилку як родове поняття для омани та власне помилки, то А. М. Шульга пропонує виокремити як самостійне поняття в системі понять загальнотеоретичної юриспруденції поняття (термін) «дія у стані омани», а видами такої дії вважає наступні: 1) дія у стані омани як результату помилки; 2) дія у стані омани як результату обману [13, с. 391].

Відповідно до традиції *dol* або *dolo* у системах континентального права, в українському законодавстві передбачено, що введення в оману може бути підставою для оспорювання правочину лише якщо носить умисний характер та стосується істотних умов [1, ст. 230]. Якщо ж введення в оману відбулось випадково, то правочин не підлягає оспорювання. Окрім цього, за аналогією з помилкою, введення в оману має стосуватися обставин, які мають істотне значення, що обмежує коло випадків, коли правочин можна визнати недійсним. Наприклад, коли продавець навмисно запевняє, що його товар сподобається, є смачним, популярним, тощо, такі твердження носять суб'єктивний характер і є підставами для оспорювання правочину. Аналогічний приклад можна навести і що до випадків, коли медичний працівник запевняє пацієнта, що той одужає, що взагалі протирічить не гарантованості результатів послуги та медичній деонтології.

В якості прикладу з судової практики можна навести Рішення Старобільського районного суду Луганської області від 10 лютого 2020 р. № 431/6416/19. Ця справа стосувалась оспорювання правочину вчиненого під впливом обману, коли Особа 2 запевнила Особу 1, що укладає з нею договір довічного утримання, а на справді, уклала договір купівлі-продажу житлового будинку. Позивачем у судовому засіданні було доведено та надано належні та допустимі докази того, що оскаржуваний договір купівлі - продажу вчинявся під впливом обману з боку відповідача, а позивачем неправильно сприймалися фактичні обставини правочину, що вплинуло на волевиявлення останньої, тобто було доведено обставини, на які сторона позивача посилалася як на підставу своїх вимог, Особа 1 не розуміла природу договору купівлі - продажу, а також права та обов'язки, що виникли після його укладення, а його виконання не відбулося, умови виконані не були, фактично гроші відповідачем позивачу не передавалися [14]. В даному випадку ми бачимо два суттєвих порушення: 1) договір довічного утримання було підмінено договором купівлі - продажу житлового будинку; 2) умови договору купівлі - продажу виконані не були (гроші не були передані). І хоча витягом з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно про реєстрацію права власності було підтверджено, що Особа 2 є власником вище вказаного будинку, навіть при не задовільненні судом вимог про визнання правочину недійсним, Особа 1 мала би право вимоги виконання умов договору купівлі - продажу, а саме, передачі оплати за майно. Таким чином, Особа 2 не лише уклала правочин вплинувши на волю Особи 1 шляхом обману, а і не планувала виконувати умови договору, до якого схилила Особу 1, що дозволяє кваліфікувати правочин як фіктивний або удаваний.

Якщо наявність помилки має бути виявлена згодом, а на момент укладання правочину учасник правовідносин про неї не знає (хоча і може припускати), то введення в оману передбачає, що сторона, яка вчиняє вплив на волю іншої сторони, має усвідомлювати це в момент укладання правочину. В протилежному випадку можна говорити про наявність помилки з боку всіх учасників правовідносин, а не введення в оману. Уявімо ситуацію, що продавець автомобіля запевняє, що він не той не має дефектів, хоча насправді вони існують. Якщо продавець знав про наявність дефектів та приховав інформацію про них, це слід кваліфікувати як введення в оману. Якщо продавець не знав про дефекти та сказав, що вони відсутні, це слід кваліфікувати як помилку.

На відміну від помилки, для якої *le motif principal et déterminant* має принципове значення, введення в оману не завжди пов'язане з тим, чи уклала би сторона правочин, як би знала про наявність омани. Так в окремих країнах *dolus incidens* враховується при визнанні омани як підстави оспорюваності правочину (див. ст. 1270(2) ЦК Іспанії), проте в Україні така умова не застосовується, і достатньо наявності заперечення обставин, які можуть перешкодити вчиненню правочину, або замовчування їх існування.

А. Бахаєва зазначає, що омана в правочинах не поширюється на випадки, коли помилка стосується мотивів укладання правочину [15, с. 82]. Аналогічна позиція міститься і у практиці розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсним, в якій зазначено, що мотив, тобто внутрішнє спонукання особи до здійснення правочину, не має істотного значення [16]. Проте, дефекти волі виникають як раз у наслідок невідповідності внутрішнього спонукання особи до здійснення правочину та самого волевиявлення. Тобто всі вади волі певним чином пов'язані з питанням мотиву, який обумовлює бажання особи вступити у правовідносини та набуває істотного значення через зміст договору. На нашу думку, мотив, який обумовлює мету укладання правочину, має принципове значення, що нівелюється у разі введення в оману. Наприклад, по жертвувач має право здійснювати контроль за використанням пожертви відповідно до мети, встановленої договором про пожертву. Якщо особа отримує пожертву через введення по жертвувача в оману щодо цілей використання речей які було подарено, це є підставою для розірвання договору, адже під час вчинення правочину, по жертвувач передбачав, що передані речі будуть використані лише для цілей, які були прямо заявлені. В той же час, введення в оману вигодо набувача також не допускається. Зокрема, дарувальник, якому було відомо про недоліки або особливі властивості подарованої речі і який не повідомив про них обдаровуваного, зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану майну, та шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю в результаті володіння чи користування дарунком [1, ч. 2 ст. 721]. І хоча в наведеній нормі прямо не говориться про введення в оману та оспорювання правочину на цій підставі, це виходить з її суті та змісту. Здебільшого судова практика не застосовує норму ст. 230 ЦК України для односторонніх правочинів саме через контекст правового не визнання мотиву як істотної умови. На нашу думку така позиція робить виклик для правового застосування вад волі, адже вони потребують розуміння внутрішньою волі особи, її інтересів, і, врешті решт, мотивів.

Так само як і у разі помилки, у правочинах вчинених під впливом омани внутрішня воля співпадає з волевиявленням та спрямована на досягнення мети правочину, але формування такої волі відбулося під впливом обставин, які спотворили справжню волю особи. Омана завжди передбачає вплив тільки на внутрішню волю, адже такий вплив на волевиявлення слід кваліфікувати як шахрайство. Наприклад, якщо контрагент таємно вніс зміни до договору, або у момент підписання замінив один договір на інший, такі дії можна розглядати в контексті ч. 1 ст. 190 Кримінального кодексу України.

Розмежовуючи обман та помилку можна зробити хибне припущення, що помилка носить пасивний характер, а введення в оману завжди є активною дією. Така позиція не відповідає дійсності, адже введення в оману може відбуватися і як прояв мовчання, бездіяльності, тощо.

Аналізуючи взаємозв'язок мовчання та брехні в юридичній аргументації, О. Щербина робить такі висновки: 1) мовчання у розумінні замовчування (приховування) істинної інформації може розглядатися як одна із форм виявлення брехні або обману. Тоді у цьому контексті, крім брехні за допомогою правди, можна виділити ще й інші різновиди прихованої брехні: брехню за допомогою напівправди та мовчазну брехню (брехню за допомогою повного замовчування істинної інформації), а також виділити такі різновиди прихованого обману: обман з використанням напівправди та мовчазний

обман; 2) в юридичній аргументації мовчання, з одного боку, може виступати способом вчинення обману, а з другого — виконуючи аргументативну функцію, мовчання може виступати способом захисту прав громадян [17, с. 172]. У випадку мовчазного обману введення в оману конкретної особи спонукає її здійснити дію (бездіяльність) в інтересах обманщика, що має враховуватись при формулюванні аргументативної мети суб'єкта та її вираженні і стосується всіх видів обману в юридичній аргументації, а прихований обман не є винятком [17, с. 171]. Слід підтримати позицію О. Щербини, яка у своєму дослідженні доводить, що введення в оману не завжди носить активний характер, але породжує вплив на волю іншої особи з метою її переконання у вчиненні правочину. Зокрема, коли покупець питає продавця про недоліки товару, а останній не відповідає, знаючи, що надання такої інформації зменшить шанси на укладання правочину, відбувається мовчазний обман.

Змістом ч. 3 ст. 203 ЦК України визначається, що волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі [1, ч. 3 ст. 203]. Але, як було показано вище, окремі вади волі передбачають відповідність внутрішньої та зовнішньої волі, що формально нівелює можливість оспорювання таких правочинів. Виходячи з цього, доцільно викласти ч. 3 ст. 203 ЦК України у новій редакції: волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі, яка не була сформована під впливом обману, помилки та тяжкої обставини.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що розмежування помилки та обману як підстави недійсності правочину слід проводити за трьома основними критеріями: 1) наявність зовнішнього впливу на свободу волі (помилка відбувається без зовнішнього впливу на учасника правовідносин, а введення в оману передбачає такий вплив); 2) моменту усвідомлення дефекту волі (у момент вчинення помилки особа не знає про неї, а введення в оману характеризується усвідомленням цього особою, яка впливає на волю іншої особи); 3) наявність умислу (помилка відбувається без умислу та її усвідомлення, а введення в оману потребує їх наявності для маніпулятивного впливу, який відбувається навмисно).

Критерій активності та пасивності дій не є підставою для розмежування помилки та обману. Обидва дефекти волі є підставою для оспорювання правочину, адже вони порушують низку основоположних умов: волевиявлення не є вільним (добровільним), зустрічні інтереси та обов'язки сторін є хибними, а зустрічне виконання знаходиться під загрозою, результатом чого може бути невиконання чи неналежне виконання зобов'язань (адже сторони не зацікавлені виконувати зобов'язання через невідповідність їх реальним інтересам), або визнання правочину недійсним.

Стаття підготовлена в межах проекту Еразмус + Жан Моне «Створення бізнесу: Європейські тенденції та приклади» (Business Creation: European Tendency and Examples/BCETE).

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 27 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 03.06.2024).
2. Principles of International Commercial Contracts and the Principles. International Institute for the Unification of Private Law. Rome, 2004. 348 p. URL: <https://www.unidroit.org/english/documents/2004/study50/s-50-98-e.pdf> (дата звернення: 29.05.2024).

3. Зайцев О. Л. Правочини з вадами волі. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 36. С. 364–369
4. Алексій Р. Правочини з вадами волі: проблеми теорії та практики: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Івано-Франківськ, 2020. 222 с.
5. Скиданов К. В. Воля і волевиявлення в правочині: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. – Київ, 2015. 285 с.
6. Mistake. *Cambridge Dictionary | English Dictionary, Translations & Thesaurus*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/learner-english/mistake> (дата звернення: 29.05.2024).
7. Самбір О. Помилка, що має істотне значення як підстава для визнання правочину недійсним. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 24- 28.
8. Kötz H. *European contract law*. Oxford: Oxford University Press, 2017. 390 p. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198800040.001.0001> (дата звернення: 03.06.2024).
9. Постанова Верховного Суду України від 13.04.2016 р. у справі № 6- 2953цс15.
10. Рішення Запорізького районного суду Запорізької області від 26.03. 2020 р. у справі № 2/317/417/2020.
11. Рішення Подільського районного суду міста Києва від 6.07.2022 р. у справі № 758/14853/18.
12. Булеца С.Б., Заборовський В.В., Нечипорук Л.Д., Тегза А.В. Визнання договору недійсним як спосіб захисту цивільних прав та інтересів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 75–82
13. Шульга А. «Омана», «обман», «помилка» як взаємопов'язані юридичні поняття. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 26 листоп. 2016 р. Харків, Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. С. 389–392.
14. Рішення Старобільського районного суду Луганської області від 10.02. 2020 р. у справі № 431/6416/19.
15. Бахаєва А.С. Окремі елементи вад волі та волевиявлення під час укладання правочинів. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. №6-1. С. 80-84.
16. Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними. *Верховний Суд України. Офіційний веб-сайт*. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/42F78B0BAAD38DCA C2257B7C0044DC05](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/42F78B0BAAD38DCA C2257B7C0044DC05) (дата звернення: 02.06.2024).
17. Щербина О. Феномен мовчання в юридичній аргументації. *Філософія права та загальна теорія права*. 2014. №1-2. С. 160-174.